

Column door Andries de Jong op grote alumnibijeenkomst 12 maart 2011

What goes around, comes around

De andragoog als tovenaar

Een geweldig boek over agogie las ik in de jaren zestig van T.H. White: “Koning Arthur, koning voor eens en altijd.” Tovenaar Merlijn wordt daarin verweten, dat hij de kleine Arthur niet opvoedt, maar spelletjes met hem speelt. Hij tovert hem in een vis of een vogel. Maar Merlijn zegt: “Opvoeden is ervaren en ervaren is de basis voor zelfvertrouwen.” Dat is leren vanuit nieuwsgierigheid. Dan verken je het onbekende, leer je anders kijken, handelen en onorthodoxe oplossingen verzinnen. Zo’n tovenaar wilde ik wel zijn. Als kinderen in Friesland gingen we op het eind van de winter ijsschots springen. Je leert kijken en grenzen uitproberen. Het heeft me later geholpen consistent te blijven bij veranderingen die er volop waren van het opheffen van de dienstplicht tot het verdwijnen van de bladen waarvoor ik werkte, zoals de Nieuwe Linie, het Welzijnsweekblad en Sextant. “Het is altijd”, zei een clubhuisleider: “opgaan, blinken en verzinken.” Daarin je plaats en rol bepalen en interveniëren vind ik een te verwerven kunde en kunst om het verschil te maken.

Mij is gevraagd mijn bijdrage persoonlijk in te kleuren. Het wordt een levensbericht of beter een apologie van 40 jaar andragoog. Ik kom tot vier bevindingen en een suggestie voor hoe het verder kan met andragologie.

1. Een ontketende generatie

Dat het instituut andragogie (IWA) een korte levenscyclus had heeft mij wel en niet verrast. Andragogie weerspiegelde de tijdgeest van transformaties met nieuwe modellen en idealen en was geen uitzondering in de universitaire wereld. Een hele generatie kwam uit de kast, waarin hun ouders door crisis, oorlog en geloof angstig verbleven. De sociale sector expandeerde op de golven van de economische conjunctuur tot 1980 als een succesvolle bevrijdingsbeweging, maar wel tot een bubbel. Ieder initiatief wilde een instituut en natuurlijk ontbrandde de richtingenstrijd. Je was links of rechts, principieel of pragmatisch, marxist of hippie, structuralist of idealist. Ik was solist, wilde wel betrokken, maar ook vrij zijn en meanderde er tussendoor. Als jongste uit een gezin van negen kinderen leer je dat spelenderwijs. Het vergde alertheid, want heden en verleden liggen bezaaid met mijnen: waar hoor je bij, wie is vriend, wie vijand?

Filosofen, theologen, politici, kinderen op school, ouderen in verzorgingshuizen plakken labels als merktekens voor verschillen. Hoe overbrug je die, hoe kom je tot verzoening? Wel “Tegenspraak brengt ons verder”, luidde in 1974 de titel van een boekje van Rudy Koopmans, mede oprichter in 1968 van poptempel Paradiso. Het ging niet om een polemische, verkennende levensstijl, maar een polariserende. Pacificeren was corrumperen. Dat deed je niet, zoals nu rebelse, laagopgeleide conservatieven hun onbehagen compromisloos uitventen en de veerkracht van de samenleving testen en dus versterken. Het zet relaties op het spel. Ik herinner me een felle discussie met een studiegenoot over andragogie en marxisme. Hij vond dat andragologie gedragsrichtlijnen kon opstellen, want het persoonlijke is politiek. “Weet je wat jouw probleem is?” zei hij “Jij bent een sociaal democraat”. Mijn tegenspraak: “Met jou kan ik niet gezellig een pilsje drinken.” Hij was van huis uit gereformeerd en zwaar op de hand, ik katholiek en luchtiger. We stonden tegenover elkaar als rekkelijk versus precies bij protestanten na de reformatie of als gaudenten tegenover observanten bij katholieken daarvoor.

Mijn eerste bevinding: Een generatie ontketende, verbrak rebels ketens. Het was een gedreven zoektocht naar nieuwe vormen en inhouden, naar een nieuwe esthetiek van (samen)leven in de eeuwige golfslag van goed en kwaad, recht en onrecht, in- en uitsluiten, welvaart en verarming.

2. Ethisch en pragmatisch

Met professionalisering en wetenschap diende een betere samenleving en solidariteit met zwakkeren te worden afgedwongen. Daarin lag besloten dat je weet wat goed is voor de ander. Daar leerden we toch voor? En regenten confronteerden we met het gelijkheidsideaal, elite was een scheldwoord. Het mondde uit in het streven naar een zuivere, ideale structuur en ontspoorde in een mechanisch model van maakbaarheid van de samenleving. Het was een tijd van overmoed en het was enerverend, maar ook incongruent. Het resulteerde in antagonistische verhoudingen en dat keert zich tegen je.

Het aantreden van het kabinet Van Agt in 1977 en het boek van Hans Achterhuis in 1979 “De markt van welzijn en geluk” markeerden een omslag in het opinieklimaat. Achterhuis gaf in de titel suggestief aan, dat de sociale elite zich gedroeg als de kerkelijke, het ene tegen het andere geloof, de nieuwe verbeelding tegenover de oude. Prachtige initiatieven werden in de tsunami van kritiek vermorzeld, uitkeringen gingen 15% onderuit, maar de toekomst lag ook weer open. Ik stapte in 1982 van de journalistiek over naar de beleidadvisering bij een regeringsadviescollege, nam een kijkje in de overheidskeuken.

Bestuurders koken matig, vaak met te veel azijn aan regels en voorwaarden en te weinig olie voor samenwerking met burgers en gebrek aan constante kwaliteit, funest voor geloofwaardigheid. Ik constateerde dat overheden er vaak dominant met de pet naar gooien, door met paradigma's en petten te goochelen. Van spreiding van kennis, macht en inkomen (1973), zorgzame samenleving (1983), sociale vernieuwing (1989), naar nu herijken en back to the basics (2011). De overheid neemt dan weer de rol van opdrachtgever of regisseur, dan weer partner, fascilitator of insourcer, dus zelf uitvoeren op zich. En dan roepen dat de kloof met burgers gedicht moet worden, maar voor betrokken burgers is alleen plaats als de overheid de baas kan zijn. Voor de maatschappelijke- en sociale sector en voor kwetsbare burgers is het voortdurend ijsschots springen. Niet vol te houden.

Toen mijn club, de Harmonisatieraad Welzijnsbeleid opgenomen werd in de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid hield ik het voor gezien. Op dubbel metaniveau kookrecepten schrijven voor de samenleving vond ik geen goede besteding van mijn tijd. Ik ging in 1987 de marketing in. Dat lag me beter. Het gaat, als je andragoog bent om mensen en in het social casework tijdens mijn opleiding maatschappelijk werk – in 1950 door Miep Kamphuis vanuit Amerika geïntroduceerd- ging het om dezelfde principes, die in de marketing worden gehanteerd, maar dan op ethische gronden: begin waar de klant is, neem diens situatie en kracht serieus, stem je aanbod daarop af om succes te boeken en respecteer diens besluiten. In de marketing hanteer je deze principes op pragmatische gronden: het werkt. Het nieuwe welzijn en de eigen kracht benadering grijpen hier op terug. Vanuit ConcernBureau Welzijnsmarketing ontwikkelden we zo ondermeer de ouderenadviseur en de buurtconciërge in een gebiedsgericht sociaal beleid. Deze systematiek hanteren we nu bij financiële noden van mensen die tussen wal en schip van regelingen vallen. We initiëren in Nederland gelijkwaardig samen werken in noodhulpbureaus tussen overheid, hulpverlening en fondsen, publiekprivaat dus. Fonds Bijzondere Noden Amsterdam staat daarvoor model, al 75 jaar. Rond 7 procent van de lage inkomensgroepen komt jaarlijks een keer in de problemen zonder dat de overheid iets wil of kan doen. Ze vallen buiten de boot.

Mijn tweede bevinding. Blijf dicht bij mensen, dus ook bij jezelf. Vanuit dat perspectief is het inspirerend consistent te morrelen aan grenzen, die op te schuiven en het is verstandig om grenzen niet zomaar te overschrijden. Je overschat snel jezelf en overspeelt je hand.

3. Neerbuigend of dienstverlenend

Aan overschatten, de hand overspelen ontbrak het mezelf ook niet. Rond mijn vijftigste ging ik voor het ultieme, onvoorwaardelijke liefdes ideaal. In die extatische vergoddelijking waarschuwde mijn intuïtie me wel dat ik de grens tussen onbevangen en naïef overschreed, dat onvoorwaardelijke liefde alleen voor kinderen geldt, ik er dus vandaan moest, maar mijn hart wilde sky-high. Het was een geweldige ontsnapping uit het alledaagse, maar te overmoedig en eindigde dus in een soap. Ik stortte vanaf grote hoogte in archeologische diepten van mijzelf.

Wat doe je dan? Wel, ik ruimde mijn huis op en trof het dagboek aan, dat ik in 1961 op mijn 16^e was begonnen. Dat dagboek hielp me wonderwel beter te begrijpen wat mij als kind van de jaren zestig en als andragoog beweegt. Het dagboek opent namelijk met een onmogelijke vraag: “Kan God dankbaar zijn?” Ik heb niet veel met dankbaarheid en wat moet een andragoog met God? Ik las verder hoe ik tijdens de kerstnacht van 1963 mijn oom in de kerkbank zag staan, een grote autoritaire man, een katholieke notabel in het kleine Friese stadje Bolsward waar ik ben geboren. Hij stond daar met een rozenkrans in de hand en zong: “De herdertjes lagen bij nachten...”. Ik vond dat infantiel en liep door het middenpad de kerk uit. Vier jaar later in 1967 had ik de sociale academie gedaan, was 23 jaar, zat in militaire dienst, kwam in de oprichtingsgroep van de Vereniging Van Dienstplichtige Militairen (VVDM), werkte aan de opbouw van de organisatie in Nederland en schreef in juni 1968 mijn eerste artikel onder de monsterlijke kop: “Het autoritaire, totalitaire, patriarchale Nederlandse leger.” Het waren thema’s van de jaren zestig om afhankelijkheid te managen en vernedering te pareren.

Mijn vader liet het trots aan mijn oom zien. Die keek, gaf het terug en zei kortaf: “Ik zou maar oppassen als ik hem was.” Wat was die man neerbuigend. Jaren later had ik een meer positieve ervaring met elite. Ik zou in 1996 directeur van het fonds het R.C. Maagdenhuis worden en liep in de aanloop met de voorzitter in het museumgedeelte aan de Herengracht. Het Maagdenhuis was van 1572 tot 1952 een meisjesweeshuis, dat ook de macht van de katholieke elite uitstraalde. We liepen om een eikenhouten maquette van voor de bouw in 1770. Prachtig handwerk. En toen zag ik het raam waardoor we tijdens de bezetting in 1969 kropen. Kon ik dat wel zeggen? Zij reageerde lachend: ‘Tja, what goes around comes around’. Die verschillende attitudes deden me denken aan Piet Thoenes. Hij maakte in 1962 in zijn proefschrift “De elite in de verzorgingsstaat” onderscheid tussen een autoritaire elite en een democratische, een elite van opgeblazen ego’s versus een dienstbare.

Derde bevinding: Elite of bovenlaag heb je in twee grove maten: mensen, managers en overheidsbestuurders die zich neerbuigend positioneren en zij die oprecht en open ook voor anderen dienstbaar zijn. Een ‘ons kent vooral ons’ bovenlaag sluit zichzelf op in eigen vaste beelden. Dat voert tot ontwrichting.

4. Spiritueel en zintuiglijk

Ik vond het wel mooi waar het puzzelen op de vraag van een 16 jarige “Kan God dankbaar zijn?” me bracht. Maar ik was er nog niet uit en deed een rondje langs vrienden. Een politicoloog vroeg: “God, was je toen al met de machtsvraag bezig?” Dat was ik zeker. Een socioloog wees me op het begrip reïficatie in het werk van Norbert Elias. Dat bracht me een

stuk verder. We verzelfstandigen of personifiëren voorstellingen, zoals Het gezin, De Voorzienigheid, De Liefde, De Andragogie alsof ze concreet bestaan. Je kunt ze niet vasthouden en ze hebben geen telefoonnummer. Het zijn denkconstructen, zeg houvasten. God is zo'n voorstelling, zo'n virtueel houvast. Ik heb God gegoogled en kreeg 391 miljoen hits. Dat schiet niet op, maar als tijdens beleidsessies wordt gezegd: "We werken voor iedereen", vraag ik het telefoonnummer.

Mijn vriendin Gerda studeerde filosofie en wees me op een werk uit 1677. Mijn vraag bleek al 350 jaar geleden beantwoord door een Amsterdammer, Baruch Spinoza. Buiten volmaaktheid, zo vat ik het maar samen kan niets bestaan. God is volmaakt, dus alles wat hij geschapen heeft is volmaakt. Derhalve kan God niet buiten de natuur bestaan. God oftewel de natuur is geen persoon met emoties en normen. Daarmee bracht Spinoza mij op de gedachte dat er een tweede proces is, namelijk deïficatie. Wij ontwikkelden ons voorstellingsvermogen en schiepen Goden, niet om het niet weten op te vullen, maar om onze verwachtingen, verlangens, bindingen te vergoddelijken en vervolgens te personifiëren. Er moet iemand zijn, die zich altijd om je bekommert. Die egocentrische behoefte sluit perfect aan bij het magisch denken van peuters en dus – let op het verkleinwoord - de herdertjes bij nachten.

God, dankbaarheid en mijn marketingbril brachten mij op het spoor, dat geloven zich niet beweegt op de markt van weten, maar van "hoop". Religies, de sociale sector, evenals de beleveniseconomie - wie niet - zitten graag op die markt, vergoddelijken zichzelf, geschraagd door wetenschap of traditie, zoals ik de liefde vergoddelijkte, geschraagd door mijn verlangens. Het zijn verhalen van hoop. Of het nu make-up is, die je aantrekkelijk houdt, de miljonairsfair, die je leven meeslepend maakt, dat je voor een ander bestemd bent of dat ellende na je dood gecompenseerd wordt. Vergoddelijken en personifiëren worden dus uit de hoge hoed van onze hoop getoverd, want hoop houdt je op de been als een tegengif tegen vernedering en elixer voor een lang leven. De natuur wil zich immers voort zetten en processen van deïficatie en reïficatie vormen daar deel van. Spinoza trekt de consequentie dat vrijheid en welzijn van burgers en dus democratie fundamenteel is, zodat het leven vanuit zichzelf en met de ander geleefd, begrepen en voortgezet kan worden en daarmee sturing geeft. En zo bracht de vraag: "Kan God dankbaar zijn?" mij tot de constatering, dat verhalen van hoop een onmisbaar cement zijn, onze gerichtheid weerspiegeld. Ze kunnen door andere verhalen worden vervangen, maar niet door wetenschap.

Vierde bevinding : Dromen over en spirituele inspiratie voor een ideale samenleving en een volmaakte liefde zijn onderdeel van de zoektocht naar de meest passende vorm en inhoud van (samen)leven, generatie op generatie. Het is deel van de eeuwige cyclus van opgaan, blinken en verzinken, dat onderdeel is van wat ik in een ontslagbrief in 1982 aan het Welzijnsweekblad schreef: "...de permanente behoefte om in vrijheid te wonen, te werken en te leven."

5. Andragogie en de esthetiek van democratie

Hoe verder? Vanuit mijn esthetiek kan andragologie als wetenschappelijke discipline het verschil maken door de betekenis van handelen en van verhalen van hoop te verhelderen in relatie tot de inhoud en vormgeving, zeg esthetiek van democratie op drie dimensies:

1.. wordt de binding en communicatie tussen maatschappelijke lagen en kwetsbare burgers democratisch onderhouden? Dan voorkom je vernedering en leef je niet ten koste van de ander. 'De dienstbare elite' zou een mooie titel zijn als vervolg op het werk van Piet Thoenes.

2.. wordt gelijkwaardigheid nagestreefd? Dan kom je met anderen tot bloei en vervreemd je niet, schep je voor elkaar kansen, een lemniscaat, een doorgaande stroom van geven en ontvangen, is dankbaarheid geen ode aan de macht, maar aan de vrijheid en genereusheid. Spinoza is adembenemend actueel.

3...wordt nieuwsgierigheid, wordt een open mind bevorderd, zodat we onze werkelijkheid kunnen ontwikkelen? Toveraar Merlijn blijft favoriet, want in dit leven wil je, je thuis voelen als een vis in het water en zo vrij zijn als een vogel in de lucht. Dan verveel je, je nooit, tast je steeds opnieuw het bonte pallet af van inspirerende verhalen en zintuiglijke ervaringen, blijf je toveraar van je eigen leven, blijf je smid van je eigen smeedwerk.

6. Geloof, hoop en liefde

En dan? Dan vraagt een vriend: “Hoe is het met je?” “Wel” zei ik “dan moet ik het hebben over drie dingen: mezelf, mijn werk en bezigheden en mijn relatie en vriendschappen” Hij knikt: “Ja, ja, nog steeds katholiek.”

“Pardon?”

“Ja”, zegt hij, “gewoon geloof, hoop en liefde.”

Ik wil maar zeggen, what goes around, comes around.

Andries de Jong, maart 2011*

Met dank aan: Truus Ophuysen, Ad Vlaar, Simme de Jong, Erik Heijdelberg, Gerard van Buuren, Gerda Peppenster, AnneMieke Sprenger, Henk van Es, Wolfgang Beck, Ger den Heijer, Jeroen Steenbakkers, Paul de Haan, Phlip Idenburg, Ruud van Zuijlen.

** Andries de Jong studeerde Andragologie tussen 1968 en 1975, werkte als journalist/publicist en als adviseur en interim-manager vanuit sociale marketing. Hij is nu directeur van de Stichting Samenwerking voor Urgentenoden.nl (www.urgentenoden.nl), dat adviseert bij de oprichting van noodhulpbureaus in Nederland op basis van publiek-private samenwerking tussen overheid, fondsen en hulpverleningsorganisaties.*